

ИЗ АНКЕТАТА ЗА ДАВИД ОВАДИЯ

Благой Димитров

ДИМИЯЩО МИНАЛО

— Обучаван ли си, Давид, да боравиш с оръжие, преди да станеш партизанин?

— В нашата ремсова група понякога виждахме пистолет, някой стар, негоден пистолет. Разгледяхме го, и това е. Никаква друга подготовка не съм имал. При това аз не бях служил войник и затова отидох съвсем неподготвен в отряда. Неподготвени идваха почти всички младежи. В Балкана се полагаше усилие да се запознаем с оръжието. Учихме се да сглобяваме и разгледяхме пистолети, разни видове пушки. Твърде рядко провеждахме стрелби с учебна цел. Нали трябва да се пестят патроните. Нали наоколо слухти полиция и жандармерия. Изобщо, аз не мога да се похваля, че съм бил добър стрелец, добър боец в тоя смисъл. А за партизанина е важно да умее да стреля точно и да разбира някои военни работи. При нас беше силен ентузиазмът, идеализмът. И ние давахме излишни жертви поради неопитност. Тези, които бяха служили, естествено бяха по-добри партизани. Те умееха да си пробиват път през блокади. Умееха да поразяват точно врага и бяха по-неуязвими. Но аз, както казах, не бях никакъв стрелец.

Веднъж на една читателска среща в провинцията взе думата заместник-командирът на нашия отряд, който седеше редом с мен в президиума.

— Като ходехме на поход, спомням си, че по време на почивките Давид се отделяше в храстите, вадеше молив и бележник и нещо си пишеше. Навярно, стихове. А един път — тук старият партизанин се поокашля и погледна към мен — решихме да проведем учебна стрелба с пушки. Поставихме цигарена кутия на един бук и на разстояние от двайсет метра всеки от нас трябва да стреля.

Пръв опита командирът, но не успя да улови. Стрелях и аз — също без резултат. Като дойде неговият ред — заместник-командирът се обърна пак към мен с една блага усмивка и ме посочи на публиката, която изръкопляска, — той залегна на земята и внимателно се прицели. Когато след изстрелите проверихме попаденията, оказа се, че Давид единствен е уловил центъра на кутията. Ние казахме тогава, че това е случайно, но при втори изстрел Давид пак улови.

Аз засрамено наведох глава. „Тъже старецът — си казах — или ме бърка с някой друг. Много ясно си спомням тази стрелба, аз не само кутията, но и дървото не можах да улова! Ето как се създават митове и легенди. ...“

Но не го опровергах.

— Ти при Леваневски ли получи пушка?

— Не. В първа дружина на бригада „Васил Левски“. Там бяха взели оръжие при една акция. На мен ми дадоха дълга (българска) пушка, с която не се разделих чак до Девети септември.

Освен това получих и една ръчна бомба. Аз пък я дадох при акцията в с. Розовец на един другар и така завърши нейният живот.

Ние няхахме шмайзери, както в някои други отряди. Имахме само една картечница. Но и при това положение, сравнявайки се с партизанските единици в цялата страна, ние бяхме сравнително добре въоръжени. Всеки от нас притежаваше пушка или пистолет.

— Някакви последици от неумението ви да боравите с оръжието?

— Не, нещастен случай при нас не е имало. Ние се грижехме извънредно много за оръжието и никога не се разделяхме с него. Лягаш да спиш — до теб пушката. Където и да отидеш — и тя с теб. Това беше едно правило — никъде и никога без нея! Чистиш я редовно, смазваш я. Всеки миг трябва да е в изправност. Някакъв култ към оръжието имаше в отряда.

— Твоята пушка къде е сега?

— След Девети ги събраха. Да няма оръжие у партизаните.

— Кога и как прие партизанското си име Радой?

— Още първия ден, като отидох в Балкана. Приемането на име е нещо като ритуал в отряда. Всеки си избира сам новото име или му го дават другарите. На мен ми хрумна да се казвам Радой. Това име ми е останало в главата от народните песни.

Някои избираха гръмки имена — Ботев, Левски, Бенковски, Дзержински, Ворошилов, Чапаев. . . Мен това ми се струваше малко така. . . пресилено. Защото, като избереш такова име, трябва и да го оправдаеш, а това не може да стане никога.

— Израз на голямо самочувствие ли е да вземеш голямо име?

— Не! Това говори преди всичко колко популярни бяха сред партизаните нашите и чуждите герои, чийто имена вземахме.

— Не предизвикваше ли това юнашко самокръщаване малко хумор?

— Никой на никого не се присмиваше заради партизанското име, колкото и високо да е то.

— В отряда на Леваневски преобладават руските имена.

— Изглежда, там „кръстникът“ е бил учител, който е чел много съветски книги. Откъде иначе един обикновен партизанин ще знае например името Агрипина, героинята на Алексей Толстой!

— Не знам как да подхожда към твоята дейност в отряда. Дали не можеш все пак да си спомниш нещо, което да не си използвал в „Август, август. . .“? Ако не беше писал тая книга, сега щяхме да се впуснем в бойни акции и походи. . .

— Виж, в книгата аз наистина съм дал всичко от бойната дейност на отряда през четирите месеца на моето участие в него, а останалото е бит.

— Въпреки това нека проследим съвсем накратко втория поход на вашата чета до Юмрукчал. Нали с тоя поход е свързано едно от най-хубавите ти партизански стихотворения!

— Аз излязох партизанин на 28 април 1944 г., заедно със Сами. При Леваневски престояхме малко. Оттам се намерихме в Средна гора.

На 6 юни в средногорския лагер дойдоха няколко другари, които ни известиха за предстояща блокада. Трябваше незабавно да се прехвърлим в Стара планина. Преди това, на 20 май, четата бе шурмувала наблюдателницата на Юмрукчал, за да вземе от охраняващите я войници брашно и патрони. В същата нощ на върха намира смъртта си Неделчо Тонев — Жан. Брашното и патроните четата не успява да вземе, а ги скрива там някъде под скалите.

Разстоянието между Средна гора и Стара планина е голямо и представлява равно поле. Това разстояние ние преминахме на два пъти. Първата нощ стигнахме до Старчевец. Там прекарахме един ден, притаени сред храстите. Още една нощ ходене и се намерихме в самия Балкан.

Южните склонове на Стара планина са стръмни. Скали. Сипеи. Отвесни пропасти. Стараехме се да вървим през гористите места, а където имаше поляни и бе открито, преминавахме тихешком и по един.

Навечер на 9 юни стигнахме до хижа „Рай“ и известния водопад Пръскалото. Спряхме, ядохме и като се стъмни — продължихме. Пътеката от Пръскалото нагоре е мъчна. Пък и мъгла се случи. Колкото по приближавахме върха, толкова по-студено ставаше.

На самия връх се разгърнахме в редица, за да търсим брашното и патроните. Дълго търсихме, но напразно. По едно време мъглата се дигна. През разкъсаните облаци затрептяха едри звезди, огря макушата и стана светло. С удвоена енергия продължихме да ровим, да опипваме, да обръщаме камъни.

Превали полунощ. Нищо и нищо. Вземхем един по един да се отказваме от това безсмислено вършене на върха и да се събираме на едно място. Само неколцина най-упорити не губеха надежда. Тъкмо да си тръгнем, и чухме гласа на Верин:

— Идвайте тука! Намерих ги!

Двадесетина души бяхме. И всички напълнихме ранните си. Аз едвам се изправих и с мъка се задържах на краката си. Тъй започна онова лудо спускане, което никога няма да забравя. Прегърбени и тласкани от товара по стръмното, ние не вървахме, а просто тичахме. Канишите протриваха рамената ни до разраняване.

Призори чухме шума на водопада. Бяхме потънали в пот, бяхме нечовешки уморени и като навлязохме в гората и седнахме, трябваше да мине доста време, докато се съвземем.

От бързане така и не ни остана време да се отбием при гроба на Жан. Тогава, още като слизахме, аз на няколко пъти си казвах: прости ни, другарю, но ние ще дойдем пак, ще дойдем, победили!

Част от брашното скрихме в една дупка близо до хижата. В лагера се прибрахме късно следобед. Там ни посрещнаха с топли думи и хубав партизански качамак.

— Имате ли в отряда никакви просветни занимания?

— В отряда не е като в затвора. В затвора и хората са заедно, и време колкото щеш. При нас не е тъй. Но когато няма акции и блокади, ще накладем огън, ще насядаме около него и я песен ще се запее, я стихотворение ще се каже. И аз съм декламирал. Нали още от първите дни се издадох, че пиша стихотворения, и към мен се създаде по-особено отношение. Партизаните сами ме канеха да кажа нещо. В нашия отряд не е проявяван бог знай какъв интерес към литературата, но стихотворенията се слушаха с внимание: Ботев, Смирненски, Вапцаров. Запознахме се и с някои политически въпроси. Беседи съм изнасял и аз. Бях чел вече историята на ВКП (б) и веднъж направих опит да обясня на моите другари какво е диалектически и исторически материализъм, но накрая не се зададох никакви въпроси, което показваше, че съм се провалил като лектор.

— Чел ли си „Капиталът“?

— Да, първия том.

— Разбра ли нещо?

— Е, все нещо разбрах, но къде ти ще разбере всичко! То и сега да чета Маркс, пак няма да го разбере целия. Трябва специална подготовка. Тогава донякъде ми беше ясно какво е придана стойност и дори се осмелих да обясня това на някои партизани.

Но по начало теоретическите занимания и спорове не са характерни за отряда. Разбира се, аз не бях партизанин в зимни условия. Тогава по земянките е воден по-оживен културен живот.

— Как бяхте в продоволствено отношение?

— За разлика от Родопите, където продоволствието е било много трудно (малко ятаци, не много добре разположено към партизаните население), ние средногорци бяхме в това отношение облагодетелствувани. Богати революционни традиции. Много овчари и къшли. Приятелски настроени села. Сигурни ятаци и помагачи. Ние не сме заплашвани решително от глада, както отрядите в Северна България например. Със седмици там трева и корени са яли партизаните.

— Ти ходил ли си на акции за храна?

— Много често. В някои села съм ходил при овчари.

— Имате ли точно определен човек за готвене?

— Имахме, разбира се. Домакин си имахме. И готвач. Но при нас не беше кой знае колко сложно да се готви, защото нямаше какво. Картофи. Качамак. Почти едно и също всеки ден.

— Къде най-продължително сте стояли на лагер?

— На Букова могила край Калофер. По правило не се застоявахме на едно място. Често се местехме. Едно заседяване неминуемо водеше до утъпкване на пътеки.

— Срещал ли си след Девети някои от вашите ятаци?

— Рядко. Само с дядо Кольо от Калофер сме се виждали няколко пъти. Веднъж даже ходихме при него с Найден Вълчев.

НАЙДЕН ВЪЛЧЕВ: Да, при дядо Кольо в Калофер бяхме. Кольо Стайков. Голям ятак. Това, вика, приказвах за партизаните, онова приказвах за партизаните, ама мръкнеште ли — долитаха моите момчета и никой не се досещаше, че са при мен. А пък като не дойдеха ден-два, мъчно ми ставаше. Закъркори картеница нейде из гората — помисля си: избиха ли ми момчетата, какво стана!

Давид тъкмо беше написал за дядо Кольо стихотворението си „Старият ятак“ и той много се зарадва, като му казахме това.

Тоя човек помнеше Христо Ботев и живя до сто години.

— Давид, имаше ли възражения по ръкописа на мемоарната ти книга в предварителното ѝ четене и след като я публикува?

— Да, имаше възражения от някои другари. Дори един от тях ми писа дълго, сърдито писмо. Аз в книгата се опитах да предам неговия колоритен образ, а той взе, че ми се разсърди. Всеки има свое самочувствие, не му е приятно, ако кажеш нещо, неотговарящо на собствено-то му мнение. Някои не искат да се хвърли никаква сянка върху името им.

На Камен например му бях изпратил една своя стихосбирка с автограф и той ми я върна. Пишеше ми, че не я ще, защото прочел „Август, август...“.

И други хора ми се сърдиха. Не че нещо не е вярно, ами не бивало всичко да се изнася. Тая теория още тежи над нашата мемоарна литература. И е доста жилава теория.

— Пошадил ли си в книгата си вашия отряд в някакво отношение?

— Аз се постарях да бъда точен, да не преувеличавам, да не захаросвам. По човешки да предам живота в отряда, без суперлативи, без идеализация. А неприятностите са неизбежни. Нали това са живи хора, с някакво положение в обществото, с някакво самонамнение за себе си. Но ако един автор се страхува от възражения, по-добре да не пише нищо.

ВЪЗРАЖЕНИЕ НА КАМЕН: Няколко думи за акцията по завладяването на влака в Осетеново! Знаете много добре, че тази акция бе осъдена като политически и военно неиздържана...

— Много може да се умува дали една акция е правилна или не. Спирането на влака беше политически правилно — ние показвахме силата на отряда. Освен това — взехме дрехи, ботуши, пари. Нас обаче наистина ни критикуваха, загдето съблякохме офицерите.

— Защо не успяхте да приберете всички „трофеи“?

— Само една незначителна част успяхме да приберем. Много се забавихме! Това вече е грешка на самото ръководство на акцията. Но критиката е справедлива в такъв смисъл, че не биваше да озлобяваме офицерите, още повече — бяхме принудени за това. Не всички от офицерите са ни врагове. А като съблечеш такъв офицер, ти го настройваш против цялото партизанско движение.

— Възможно ли е в една акция всичко да бъде предвидено, точно, чисто?

— В много редки случаи! Все нещо непредвидено ще се яви. Но по отношение на моралната си същност всяка партизанска акция няма причини да не бъде издържана докрай.

— Най-значителните акции на вашия отряд?

— Осетеновската! Първото нападение на Юмрукчалската наблюдателница. Завладяването на гара Свежен и на още няколко села...

— Имаште ли сведения в отряда за другите партизански единици в страната?

— Много рядко нещо научавахме от вестниците, те по начало не пишеха за акциите. От ятаците дочувахме това-онова. Отделни информации се даваха във вестника на бригадата „Христо Ботев“ „Народен глас“. Но, както казах, информацията ни беше оскъдна.

— Как практически се осъществяваше ръководството на отряда от Окръжния комитет на партията?

— Известно е, че у нас имаше 12 военнопериативни зони. Ние бяхме Втора зона, в която действаха 4 бригади (те отначало бяха отряди, после ставаха бригади). Начело на зоната стоеше шаб. Шаб с командири, с политически ръководители, с началник-шаб. Въобще ръководството беше стегнато.

— За акциите получаваше ли предварително утвърждаване от шаба?

— За по-големите — да! Иначе всеки отряд се ръководи от общите указания и действуват според обстановката.

— Сам ли планира акциите си?

— Разбира се! При съгласувани действия с други отряди естествено се осъществява обща разработка на плана, но това се знае от командира, аз не съм компетентен по тия въпроси.

— Кой поддържаше връзките?

— На всеки десет-петнадесет дни имаше явки с куриерите. Връзките между отрядите бяха здрави и шабът отблизо ги ръководеше. Здрави здрави, но това е Балкан. Убит куриера и връзката се прекъсне. После минават дни, докато се поднови. При блокади също се получава прекъсване. Не може тия връзки да са така регулярни, както при редовна войска, да речем. Партизанското движение не е редовна войска.

— Давид, когато са ви приемали в РМС, както ти каза, още на първото събиране са ви чели специална инструкция как да се държите в полицията при евентуално арестуване или провал. В отряда учеха ли ви към какви правила да се придържате заради конспирацията?

— О, разбира се! Например всеки нов партизанин, още щом дойде, бива предупреждаван да не говори на глас, а да шепне.

— Когато сте на акция?

— Не, въобще! Винаги и навсякъде. Това е едно от основните правила. Да се шепне. Много хора в отряда от шепнене загубиха гласа си. Денем и нощем все шепнеш.

— За сметка на това пък сигурно се е развивала отлично слуховата ви дейност?

— Е да. . . Друго важно правило! Никога да не задрямваш на пост. Ако сте двама на акция, когато единият спи — вторият пази. Желязно правило. Не се ли спазва, то се заплаща с човешки жертви.

После, нас ни учеха да не се оставяме да бъдем изненадвани от врага. Ние трябваше да го изненадваме.

По всички тези въпроси на конспирацията и партизанската тактика ние ползувахме една специална инструкция, писана от полковник Цвятко Радойнов. Тя е минала през отрядите в цялата страна, доколкото знам. Мина и през нашия. Четяхме я. Изучавахме я.

— Благоприятни ли бяха природните условия у нас за партизанската борба?

— Да! Особено в планините.

— Като си чел после, след победата, литература за партизанското движение в Съветския съюз и другите европейски страни, до какви мисли си стигал, сравнявайки тяхната съпротива с нашата?

— Нашето партизанско движение бе един вид кадрово движение. То нямаше масов характер, в него участваха предимно комунисти и ремсисти. Грешат тези, които пишат, че партизанското движение в България е масово. Не беше масово. Та има огромна разлика между нашето партизанско движение и това в Съветския съюз, в Гърция, в Югославия, в Полша. Там самата държава бе разрушена от врага. Целият народ беше против немците, против фашизма. А при нас, особено в началото, нещата стояха малко по-иначе. Нали на българския народ му бе обещана „велика България“, „нова земя“. И първите години симпатиите не клоняха решително към партизаните. Сетне вече, в хода на борбата, след победите на Червената армия народът постепенно се ориентира на наша страна.

— Възможно ли е според теб класическото партизанско движение в днешния свят, когато има толкова съвършена военна техника — самолети, радары и не знам какво още? Знаем боснийския дневник на Че Гевара, гледахме филма за неговата гибел: нанстина, каква безпощадна организация на преследването!

— Мисля, че с изключение на някои страни едно партизанско движение днес не може да издържи дълго.

— А вьетнамската война? Не бе ли тя по същество партизанска?

— За партизанската борба трябва да има гори, да може да се маневрира. Може би във Вьетнам тия гори, тия джунгли! . . . При това вьетнамският народ е придобил изключителен опит, защитавайки страната си от врагове. Там хората няколко десетилетия наред се раждат воиници, така да се каже. Въпреки това и техните жертви никак не са малко.

И у нас жертвите щяха да бъдат далеч повече, ако веднага се беше захванал един по-широк фронт срещу партизанското движение. Едва през юли и август 1944 г. фашистите хвърлиха своите големи сили срещу нас. И тъкмо тогава те ни нанесоха доста сериозни поражения. Добре, че Съветската армия дойде, иначе щеше да ни бъде извънредно трудно да останем още една зима в Балкана. Някои становища за свободна партизанска територия у нас се оказаха нереални. Това не беше възможно.

— Коя от партизанските зони у нас има най-богата бойна дейност?

— Втора оперативна зона. Там действуваха четири могъщи бригади: „Ботев“, „Левски“ и родопските бригади „Г. Димитров“ и „В. Коларов“. „Г. Димитров“ е наследник на „Антон Иванов“ (след разгрома ѝ). В тази зона имаше най-много хора и най-много акции.

След това по дейност аз нареждам Рило-Пиринския отряд, Трънския, бригада „Чавдар“...

— Давид, вашите кога са разбрали, че си станал партизанин?

— Оставих за тях съвсем кратко писмо, което един приятел трябваше да пусне в някоя пощенска кутия на другия ден след моето заминаване. В това писмах, доколкото си спомням, следното: „Скъпи родители, аз отивам, надявам се да се видим, но вече свободни!...“ За друго то те са се досещали сами.

— А по двете ятачки, с които ти и Камен се срещате в Калоферския балкан, писмо ли изпрати до вашите или хабер?

— Ами просто драснах на един лист, че съм жив и здрав. Никакъв адрес не давах, никакви координати. В това отношение ние нямаше право да обаждат на близките си нищо конкретно и определено.

— След като ти замина, властта веднага ли е научила това и как се е отнесла към твоите родители?

— Полицията не е успяла да разбере веднага за бягството ми. Следващата седмица от Пловдив за Балкана тръгна нова група. Тя обаче бива заловена. Тогава са арестували и моите родители. Седем дни са ги държали под следствие.

— Татко ти и майка ти?

— Тях и двамата ми братя. Не са ги малтретирали, те нямаша никаква вина, заедно съм избягал. Питали са ги къде съм, но какво са могли да кажат! Нищо не са подписвали. Някои родители са били заставяни или пък сами са се отричали от синовете си. Знам партизани, които бяха много огорчени и се сърдеха на родителите си за подобни декларации.

— Но това са били формални декларации!

— А бже, формални, формални, но все пак... Тези случаи са трудни за преценка.

— Като близките от Балкана, веднага ли успя да се видиш с вашите?

— Ние получихме нареждане около Девети септември цялата бригада да слезем в Пловдив. Точно на Девети вечерта бяхме в града. Не стана нужда от бойни действия. Властта капитулира без съпротива. На десети сутринта вече марширувахме из шумните многолюдни улици. Цветя. Лозунги. Тогава се видях с майка ми.

— Как точно стана това, ти ли я откри, тя ли първа те видя?

— На 9-ти срещу 10-ти септември нощувахме в училище „Йордан Йовков“. Към обед, на манифестацията, чух тя да вика моето име. Влезе между редиците и така се срещнахме. Аз не можех да напусна строя.

— Татко ти нямаше ли го?

— Него го нямаше. След два-три дни отидох у дома да ги видя всичките. Много работа имаше тогава и не беше възможно да се ходи по домовете. Аз дежурех пред един участък. Като се прибрах у нас, то беше голяма радост, разбира се. Всички ми се радваха и се гордееха с мен, особено братята ми.

— Какво сега изпъква най-ярко в паметта ти от първия ден на свободата? Цветя, дума, образ на човек — какво?

— Лицето на самата свобода в образа на една майка! Ето как стана това.

В ранното утро на Девети септември нашата бригада се спускаше към село Розовец. Стъпвахме бързо и леко, обзети от едно тържествено, празнично настроение. За първи път вървахме през ливадите открито, изправени, без да шепнем. Вървахме щастливи, опиянени от побе-

дата. Редом с нас шестуваше свободата — най-великото човешко благо. Бяхме горди, че имаме дял за нейното извоюване, че отиваме да я известим на селяните от Розовец, на околните села, на народа.

— Другари, дайте да запеем някоя песен! — предложи командирът. Защо сме се умълчали?!

Какво да пеем? В Балкана сме отвикнали дори да говорим на висок глас. И все пак един партизанин подхвана:

Земята на Ботев и Левски. . .

С тази песен наближихме Розовец. И тогава я видях. Нея. Майката. Майка Свобода. Нашата майка. Висока и суха. В черно облечена. Стоеше отстрана на пътя и се вглеждаше в нас. Нейното тревожно лице така контрастираше на нашето празнично настроение, че мнозина смутено замлъкнахме, престанахме да пеем.

А тя продължаваше да се вглежда във всяко наше лице. Сина си търсеше. Но него го бяха убили миналия месец.

Малко по-късно отново я видях. В селото. Сияеха очи. Блестяха сълзи на радост и умиление. Цъфтяха усмивки. Сух и скръбен оставаше само нейният поглед. Дали вече беше узнала? Кой ли намери нечовешката сила да ѝ го каже?

И майката на Менахо питаше в Пловдив партизаните къде е нейният син. Напразно очаквах и майките на Владко и Цветан Цветкови, на Васил и Аргир и на още много, много други. И всички те завинаги се сляха в душата ми в един образ — образа на българската майка, която в оня първи ден ни посрещна пред Розовец.

Как, сърце, този ден да забравиш!

— Давид, ако трябва наново да напишеш „Август, август. . .“, какво би допълнил и би ли се отказал от нещо в нея?

— Не знам дали ще бъде убедителен! аз тая книга я писах почти 20 години след свободата, когато вече имах определени възгледи и по въпросите на партизанското движение, и по въпросите на мемоарната литература. Това е, така да се каже, една моя зряла книга. В нея съм отразил най-важното. Освен това преди мен мнозина бяха издали книги за съпротивата и аз се ползвах от поуките на тия издания: стремах се да избягна шаблонното мислене, да не изтъквам себе си, да съм искрен. И ако започна сега да пиша моята книга за отряда, пак ще я напиша по същия начин. Считам, че няма от какво да се отказвам. От обсъжданията, от критиката, от мненията на приятели аз си съставих впечатление, че „Август, август. . .“ продължава да държи буден интереса на читателите.

— Колко издания претърпя тя?

— Три.

ЕФРЕМ КАРАНФИЛОВ: „Август, август. . .“ няма характер на обикновени партизански спомени. Тя е по-скоро разказ за преживяванията на един добър наблюдател и оригинално чувстващ човек. Но авторът не е пожелал да изобрази само външната последователност на събитията и да покаже героиката на партизанските битки. Той си е поставил по-сложна задача: да разкрие някои от източниците на моралните сили, които родиха героизма на съпротивата. Ето защо с добросъвестност и внимателен реалистичен рисунък той ни говори за противоречивата и сложна истина на борбата.

Слабостите на книгата трябва да се търсят в някои недоочертани характери, в недобрата организация на материала в някои глави. . .

МИХАИЛ ВАСИЛЕВ: Поетът-партизанин и тук е съхранил правствената чистота на своята младост и фанатичната преданост към онова, което се нарича истина, честност, човешко достойнство, класова справедливост.

Изводът от мемоарната книга на Давид Овадия е: човек има право да смята себе си за комунист само в случай, че умее без страх и компромиси да служи на комунистическия идеал, както опазва съвестта си винаги чиста.

ИНТЕРВЮ, взето от Христо Александров:

— Другарю Овадия, вашето мнение за мемоарната литература у нас?

— Според мене първото и най-важно задължение за мемоарната литература въобще е истината. Имам пред вид не само конкретните факти, които трябва да бъдат абсолютно точни, защото и най-малкият фалш хвърля съмнение и недоверие към цялата книга. Необходимо е да се дава по-обективна, по-богата, по-многоцветна картина на описваната действителност. Трябва да признаем, че някои наши мемоаристи отразяват само успехите и победите, а премълчават грешките, слабостите, пораженията.

За съвременния читател не е интересно само колко акции са станали, него го интересуват психологическите подбуди и преживявания на отделната личност. Особено младия читател. Коя е причината, че шестнадесетгодишни младежи отиват почти на сигурна смърт? Идеализъм? Вяра? Чувство за справедливост? Читателят иска да знае (и него наистина сега това много го интересува) какво е чувствувал и мислил младежът-партизанин по онова време.

Наскоро у нас имаше голям спор дали мемоарните книги трябва да се обработват от други хора. Едни бяха „за“, други „против“.

— А вашето мнение?

— Мисля, че и двете страни имат своето основание. Може би трябва по-внимателна, по-прецизна и по-отговорна да бъде намесата на обработващия, да не се преминава допустимата граница.

Мемоарната литература е призвана да показва сложността и богатството на характерите, да бъде пълнокръвна — така тя по-действено би свързала героите от спротивата със сегашното младо поколение, защото в крайна сметка и тогава, и сега идеалите са едни и същи.

ОТЗИВ от Тончо Жечев: Още в „Август, август. . .“ проличава вкусът на Овадия към документалното. Но неговият документализъм няма нищо общо с безстрастното регистраторство, с бездушното описателство на мъртви хора и събития от миналото. Неговата документалистика е страстно изследване на събития и хора. За него те са смисъл и съдържание на епохата, на собствения му живот. В тази документалност има неспокойно търсене на истината, стремеж към съвременна преценка на хора и събития. Това е така да се каже, лирическа документалистика. За Овадия споменът не е връщане към някакво далечно минало, а жива съвременност; драмата се е разиграла — героите са останали. По сполучливия израз на Алексей Толстой това е все още „димящо минало“.

И ТАКИВА ВЪПРОСИ СЕ ЗАДАВАТ

— Давид, кое чувство доминираше у вас през партизанските дни?

— Чувството за свобода! Чувството за волност! Защото никой от нас не беше обвързан там с никаква собственост. Ние нямахме нищо. Пълни пролетарии!

— А кои черти на характера изпъкват най-силно в бойния живот?

— Откровеността. Честността. Откритите отношения. Тези неща на мен ми правеха неотрицателно впечатление. Там и най-малкият фалш е нетърпим. Нетърпим е страхът. Подлостта е нетърпима. Човек не може да си представи такива качества в партизанския отряд. Разбира се, и неприятности е имало, но лошото е изключение, рядкост, а главното е другарството. Партизанската борба е школа за другарски отношения. Тя те кара да се жертваш за другия. Колко случаи имаше сред нас, когато при обкръжение един или двама се излагат на стопроцентова смърт, за да спасят останалите.

— Мирният живот сякаш ни размазва. . .

— Аз не мога да кажа, че бойните добродетели нямат продължение в дните след победата. В края на краищата добродетелите в отряда са често човешки добродетели и те не могат току-така да изчезнат. . . Е, неведнъж съм чувал да се казва, че смели в миналото другари не смеят или просто не искат да се противопоставят на едно мнение, което в никой случай не им импонира. Били са готови да се пожертвуват за някого, а сега са бездушни към чуждата участ; не ги засяга нищо, ако не е свързано пряко със самите тях. Не мога да си обясня защо така става понякога. А за бореца няма по-важно нещо от верността към идеалите на борбата.

— Тук, изглежда, не става въпрос за идеен момент, а за проявление на характера при определени условия.

— Не трябва да забравяме, че съпротивата прави един естествен подбор. Не всеки може да стане член на нелегална организация.

— Но нали високите изисквания на борбата могат да те заставят да проявиш черти, които иначе са ти по-малко присъщи?

— Да, разбира се!

— Защото това е и начин за оцеляване.

— Начинът на живот, както се казва сега, моделира характера. Хора, които са били страховливи, престават да се страхуват — самата борба изисква това, тя възпитава нужните й качества. Някои другари чистосърдечно са ми признавали в началото, че се боят, но отпосле те преодоляха своята боязън и се проявиха като дръзки конспиратори. Никой не е роден смел. Борбата го прави смел.

— Ти ходиш на много срещи с читатели. Задават ли ти въпроси, чийто отговор изисква да сравняваш човека от съпротивата с днешния човек?

— И такива въпроси се задават, и то нередко.

— Вълнувах ги хората защо един участник в съпротивата може да се превърне в бюрократ, в алчен собственик, в жалък подмазвач и надменен администратор. Той взима с две ръце без грош всичко, което може да се вземе от общественото. Той може да прати служебната кола чак до другия край на България, за да му докара няколко тикви. Той превръща шофьора си в ординарец. Той подгонва стръбно всеки, който дори на шега го засегне на болното място. . . Вчера в поликлиниката сестрата разказваше на хирурга такъв случай. Двама собственици на вили се скарват за нещо много незначително и единият, както държи мистрията, замахва с нея през лицето на другия. . . Що за идиотщина? Само нерви ли са това?

— Брей! . . Според мен човек, който в борбата е бил принципен, честен, благороден, той винаги ще си остане такъв. И аз мисля, ако разровим биографията на тоя с мистрията, навярно ще открием, че той не е бил цвete и преди, че той е носил тази „мистрия“ в самата си същност. Убеден съм, при такива хора корените на поведението лежат в миналото, те в никой случай не са плод на сегашното.

— Възможни ли са в съпротивата смели хитреци, които предугаждат събитията и участвуват, за да се обезпечат в бъдеще?

— Който да си правят сметката? . . Да, възможни са. Например още през 1942 г. за мнозина интелегенти (адвокати, преподаватели и пр.) е било ясно, че Германия ще загуби войната, че у нас се очаква да дойде Червената армия. Те се отдръпваха от активния политически живот, който бяха водили дотогава, и си даваха вид, че миналото в същност никога не им е било по сърце, че те, макар и много предпазливо и дискретно, винаги са симпатизирали на комунистическите идеи. . .

Не са малко и такива, които станаха партизани буквално в навечерието на победата. Не говоря за нашите ятаци и за другарите, които отдавна искаха да излязат в Балкана, но партията ги държеше долу. Става дума за хора, отказвали по различни претекси да работят за делото, и изведнъж — ей ги с пушка на рамо.

В нашите отряди намериха убежище дори и отделни декласирани типове. Едни от тях бяха превъзпитани в суровите условия на борбата и станаха хора. Други, наистина изключения, си останаха, каквито са били.

Но повтарям и дебело подчертавам — нашето партизанско движение бе кадрово, в него участваха най-добрите, вярващите, рицарите на идеята. Те са типичните представители на съпротивата у нас.

ТОВА БЕШЕ ВЪЗРОЖДЕНСКО ВРЕМЕ

— Хайде пак малко биографична хроника! Напуснали сте училище „Йордан Йовков“, където е отсядала ловната дружина, където и вие, партизаните, сте преспали на същите дъски няколко първи свободни нощи. Престанали сте да стоите на постове тук и там и вече сте се

отдали на мирни професии. Теб те привличат на работа в РМС, а след това — в окръжния вестник „Отечествен глас“. . . Така ли е?

— Да, така е. Веднага след Девети, още в партизански дрехи, аз бях привлечен от ОК на РМС, сътрудник на отдел „Агитация и пропаганда“. Тогава му викрахме Агитпроп. Тези първи дни са останали в съзнанието ми като някаква вихрушка от агитки, събрания, митинги, речи. Аз тогава почти не спях, бях постоянно в движение из града и селата.

Помня, че ние първи уредихме в двора на комитета ремсова забава. Забава с литературно-музикална програма, в която участваше новосформираният хор, дирижиран от един много талантлив музикант — Ули Порязов. Той беше и композитор, и изпълнител, и пианист. Неговият хор е едно голямо явление в културната история на Пловдив.

По едно време, аз вече бях започнал да пиша и публикувам някои материали, ме повикаха в „Отечествен глас“. И първата ми статия там беше насочена против учителите-реакционери. Тя излезе към 19 септември, преди още да бях постъпил във вестника.

— Принципно или конкретна бе тази статия?

— Без да посочвам имена, в нея имах пред вид конкретни учители с реакционни прояви. Те не бяха добри и като специалисти. Апелирах да бъдат уволнени, за да не троят младежта. Някои от тях, както например директорът на мъжката гимназия, бяха известни сътрудници на полицията, издавали ученици-ремсисти.

— Имаше ли саморазправа в Пловдив?

— Саморазправа имаше и в Пловдив, и в някои села. Пострадаха на първо място агенти, които са измъчвали наши другари. Пострадаха също така разни предатели и доносчици. Обаче още на втория ден след победата излезе едно много остро решение против саморазправите. То повеляваше виновните да бъдат задържани и да получат възмездие то си по съдебен път.

— Кой беше по твое време главен редактор на вестника?

— Главен редактор ни беше Никола Кондарев, стар комунист и известен читалищен деец. Писал е книга за Левски. Беше много внимателен и сърдечен към нас.

— Между първите ти публикации срещнах и няколко твои разказа, не си ли имал на ум да ставах белетрист?

— Не бих казал, че съм имал пред вид да пиша проза. Просто откликвах на момента. Искат ти нещо — и ти го написваш. Моите разкази бяха повечето спомени. Вярно, по едно време си бях наумил да издам книга с разкази, но скоро се уверих, че написаното няма художествена стойност и се отказах от намерението си. Това беше в 1945 г. После вече, след двадесетина години, аз използвах някои от тези материали в първата си мемоарна книга, защото в тях спомените бяха още доста живи и точни.

— За какво пишехте във вестника, ако не си забравил?

— Как ще забравя? Пишехме много за Народния съд. Пишехме за загинали герои. Пишехме за войната, която продължаваше. Пропагандирахме колективизацията на селското стопанство. Въобще имаше много теми. Животът беше кипящ, пълен със събития, с изненади. Най-много пишехме срещу опозицията. Няколкото опозиционни партии тогава водеха зловеща борба против Отечественния фронт, но и ние не им оставахме длъжници.

Спомням си, в редакцията по едно време дойде нов колега. Възрастен мъж с прошарени коси и шкембе. Изпращаше го една от съюзните партии, която протестираше, че в органа на Отечественния фронт сме работели само комунисти.

Още на първото съвещание новият редактор взе думата и говори около час: за международното положение, за ролята на журналистиката и пр. — все в тоя дух. След това той подробно се спря върху стила и методите на нашата редакция.

— Не може така да се продължава! Трябва да се състави картотека с фишове. Да се отбелязва кой какво е написал, да се прави характеристика на материала, да се води постоянна отчетност, да имаме пълна документация. . .

Слушахме го прехласнати. Особено ни смая с идеята си за картотека с фишове.

Минаха няколко седмици. Новият продължаваше при всяко събиране да взема думата и да развива идея след идея. Но през цялото време, докато беше при нас, той не написа нито статия, нито бележка нито дописка дори.

Веднъж главният редактор ме срещна на стълбището и полуядосано, полунасмешливо ми каза:

— Знаеш ли какво е работил колегата, преди да дойде в редакцията? Бил е телак в банята!

— Защо тогава са го изпратили тъкмо при нас?

— За да ни се подиграят, его защо!

Бившият телак скоро ни напусна.

И по-късно съм се сблъсквал по разни редакции с хора като него. Дадох например в един вестник стихотворението си „Над шахматната дъска“. Минаха няколко седмици. Обадох се да попитам защо не го отпечатват.

— Стихотворението е хубаво — отговори ми редакторът на телефона, — но има в него един израз, който трябва да се поправи. . .

Тъй като аз си мълчах, той продължи:

— Не е удобно и е политически неправилно днес, когато се води борба за мир, да се пише:

Битка на две армии, два свята,

чуден дар на тъмни векове. . .

Толкова бях учуден, че не можех дори да се засмея. Само отново си спомних за редактора-теляк.

Още няколко думи за опозицията!

Тя използваше всякакви грешки, действителни и мними, и много настървено критикуваше, не — нападаше народната власт. Наша постоянна задача беше да отговаряме на нападите, да ги опровергавахме и сами да минаваме в настъпление.

Опозицията си позволяваше нелепици дори по адрес на геронте от антифашистката съпротива. Подиграваше се, че били без образование, прости били. . . По тоя повод аз написах една полемична статия. Те, антифашистите, обяснявах на злостните хулители, може и да са без дипломи, без образование, получено в Европа, но те са минали през суровата школа на живота и са плът от плътта и кръв от кръвта на своя народ — нещо, което никога не се постига чрез каквото и да било учебник.

Това беше възрожденско време. По редакциите работехме малко хора, но много работа свършвахме. И то без никакви хонорари. Ония първи години са неповторими със своя идеализъм и всеотдайност и аз си спомням за тях с умиление.

НА ФРОНТА

Давид Овадия е бил малко и военен кореспондент.

— През март 1945 г., когато войната навлезе във втората си фаза, някой от нашата редакция трябваше да замине като кореспондент на фронта. Предложиха на един колега, но той отказа: беше младоженец! Така на мен се падна щастието да бъда последните два месеца от войната там — в Югославия, Унгария и Австрия.

Пътувах за фронта с пловдивската делегация, която придружаваше вагони с подаръци. Минахме през София, през Ниш, Белград, Нови Сад, Суботица. Когато пристигнахме в Унгария, там току-що беше приключило знаменитото сражение при Драва — Соболец. Срещнах приятели от Пловдив и те ми разказаха за това сражение.

Толкова много бях чел и слушал за войната, а сега я видях с очите си. Страхотна картина. Цели селища превърнати на пепел. Гъста, неприятна миризма на трупове. Разрушения. Смърт. Ужаси.

Германците отстъпваха, но водеха бой докрай.

В Печ и Капошвар имахме среща с войниците. Раздадохме подаръците. Аз дори се отделих от групата да събирам впечатления. Оттам изпратих няколко кореспонденции. Тогава срещнах и писателите Ламар, Иван Мартинов, Младен Исаев и Радой Ралин. Те още не ме познаваха и аз не им се обадох.

Един ден пътувах с камион из унгарската степ. Войната отиваше към края си, но все още се водеха ожесточени сражения.

Като наближихме селото, където се помещаваше шабът, аз помолих шофьора да спре. Пътят тук правеше голям завой. Реших да мина направо през полето, за да се поразтъпча.

С каква наслада дишах свежия въздух, колко приятно ми беше да вървя и да подскачам из зеленото поле! За момент забравих и артилерийските канонади, и тъжните гледки на разрушенията, и труповете. Дори почнах да съчинявам стихотворение — за тази равна и просторна степ, за пролетта, за близката победа.

И какви тръпки ме побиха след това, когато в шаба ми казаха, че полето все още е минирано и само по някаква рядка случайност не съм налетял на мина.

Смъртта ме беше пошадилa и тоя път.

След като преспахме в един старинен унгарски замък, рано сутринта на 8 май (1945) ние се отправихме към Марибор. Окопи и дупки, обърнати вагони и разрушени бойни коли, изпепелени сгради — това виждаха очите ми из пътя.

Малко преди обяд настигнахме нашите войскови части и заедно с тях влязохме в града. Фашистите не бяха успели да разрушат големия мост на река Дунав. Колата ни свободно мина по него и спря на другия бряг. Само преди три часа тук се бе разиграло кратко сражение, което завършва с окончателното оттегляне на противника.

Първото нещо, което зърнах, слизайки от колата, бяха два обезобразени човешки трупа. Те лежаха близо до моста. Главата на единия откъсната от тялото. Другият насечен и мушен на много места. Тези трупове бяха на хърватски комунисти.

В Марибор ме свари денят на победата, 9 май. Всеки, който имаше някакво оръжие, стреляше във въздуха от радост. Стрелях и аз с моя партизански пистолет.

Бяхме любопитни да надникнем в мариборското гестапо и по другите здания, обитавани довчера от германски шабове и офицери. Навсякъде по стените още висяха портретите на фюрера. Минавахме от стая в стая и късахме надменния образ. На едно място намерихме гипсовия му бюст, изхвърлихме го през прозореца и с удоволствие проследихме как се разби на парчета.

По мариборските улици видях да конвоират военнопленници. По лицата им бе застинал тъп, животински израз. С този израз тези изроди бяха палили селата и градовете на Европа, бяха избивали жените и децата в Полша, Белорусия, Украйна. Лица на престъпници. В началото на войната те приличаха на яростни бикове, а сега изглеждаха по-жалки и от най-жалкото стадо овце.

На фронта видях и дългите влакови композиции, които караха хиляди освободени от концлагерите хора: французи, руснаци, холандци, поляци, белгийци, югославяни. Те сякаш се завърляха от самия ад. Бяха толкова слаби и изпити, та нямаха сили да се усмихнат дори на свободата си.

Аз отново щях да си спомня тези хора по-късно, когато четях книги и гледах документални кадри за газовите камери, когато и сам щях да посетя царството на ужаса — Бухенвалд. Това стана през септември 1958 г.

Всичко в Бухенвалд прави потресаващо впечатление. И това, че се намира на десет-двадесет километра от Ваймар, където са живели и творили безсмъртните гении Гьоте и Шилер, Хердер и Лист. И това, че пред входа на концлагера е изрязан с железни букви надписът: „Идем дас зайне“, което ще рече — всекиму своето! И телените мрежи, по които е пускан ток с високо напрежение. И ниските бесилки. И крематориумът с високия комин. . .

Малцина са издържали режима в Бухенвалд. Жертвите надхвърлят 56 000 души. И най-удивителното! В тези условия, изключващи всякаква възможност за спасение, концлагеристите все пак успяват да създадат мощна организация, която ръководи съпротивата тук и подготвя въстание. Основата на организацията поставят германските комунисти. Но дейността ѝ се засилва особено много, когато започват да пристигат съветски военнопленници.

Ние се срещнахме и говорихме с един от ръководителите на бойната организация — полковник Борис Назиров.

Чудна, необикновена е неговата съдба. Тежко ранен при Волхов, той бива пленен и отведен във военнопленнически лагер, където има и съветски лекари. Излекуван, Назиров прави опит да избяга, но не успява. Изпращат го в една мина на френската граница. Оттам заедно с двама

свои другари, съветски хора, той пак избягва. С рядка упоритост тримата се придвижват на изток и прекосяват за два месеца цяла Германия. Но ги залавят на полската граница. Тоя път него, Назиров, го отправят за Бухенвалд, като му пришиват знака „опасен беглец“, което е равносилно на смъртна присъда. Тайната организация в лагера му сменя номера и знака и по тоя начин го спасява.

Така Борис Назиров става един от ръководителите на бойните групи в лагера. Организацията се снабдява с оръжие. Набавя си радиоприемник и радиопредавател. Това, може да се каже, е най-тежката форма на борба, водена от антифашисти. Борба в самата паст на чудовишето. Борба на дъното на ада.

Когато поражението на хитлеристка Германия става очевидно, есесовци получават заповед да унищожат всички концлагеристи и самия лагер. Предвижда се „евакуация“, при която бомбите и картечните ще довършат своята работа. Но лагеристите узнават това, вдигат въстание и се спасяват.

— Ти написа цял цикъл стихотворения за Бухенвалд.

— Не можех да не ги напиша. Трябваше да се освободя по някакъв начин от видяното и преживяното. Според мене целият свят, до последния човек, трябва периодично да минава през Бухенвалд, за да не може да забрави никого лицето на фашизма.

— Как накратко би характеризирал фашизма като психология?

— Ако ме питат да отговоря с една дума какво най-много мразя в света, бих отговорил — фашизма! Фашизма като човеконенавистническа идеология, като практика, Никой сериозен човек не би могъл да защити нито идеологията, нито пък практиката на фашизма. Психологията? Аз разбирам това така: стремежът на един или много хора да се разпореждат със съдбата на другите. Произволът — това е проява на фашистката психология. Затваряне и преследване по подозрение. Насилие над фактите и съвестта. Това е тя — фашистката психология!

— Как събираше на фронта материали за кореспонденциите си!

— Предимно в срещи и разговори с войници. Тези срещи ставаха спонтанно, по естествен път.

Много обичах да разговарям с обикновени хора. Смених доста квартири. Богата страна ми се видя тогава Унгария. Селските къщи все чисти. Леглата с бели чаршафи и пухкави възглавници.

— Вие сигурно сте били настанявани у по-заможни хора.

— Не, техните села въобще са си богати. Селяните ходят къде ходят, но щом се върнат от работа — веднага се измиват и се преобличат в чисти дрехи. Казвам ти — изрядна чистота.

И над всичките ми впечатления от фронта доминираше неизменно едно: в тая война най-големи жертви дават съветските народи! Аз видях с очите си безсмъртния подвиг на съветския войник. Наистина, главно Червената армия освободи човечеството от фашизма. Това е нейна историческа заслуга. Никоя друга армия на света не можеше да се противопостави на колосалната военна машина на хитлеризма.

— Пак в „Отечествен глас“ ли продължи да работиш, след като се върна от фронта?

— До началото на 1946 г. останах във вестника. После мене ме привлякоха в едни курсове по марксизъм-ленинизъм, които се ръководеха от известния партийен деятел Гаврил Атанасов, политемигрант, завърнал се от Съветския съюз в един самолет със Станке Димитров и единствен от групата останал жив. Аз му бях в курса нещо като технически секретар. Провеждах събеседвания. Дори изнесох няколко лекции.

— Да не са те готвили за партийен работник?

— Исканах! Дори по едно време имаше предложение да ставам секретар по агитация и пропаганда в Девиц.

— Имаш ли непосредствени впечатления от Народния съд?

— Неизменно присъствах на всичките му заседания в Пловдив. Бях потресен от разкритията за чудовищни престъпления. Над обвиняемите вече надвисваше възмездие. В последната си дума всички се разкайваха, хленчеха, плачеха, молеха за милост. Само един фашистки полковник, на чиято съвест тежеше кръвта на стотици убити, не пророни

нито сълза. Той не поиска милост. И мускул не трепна на лицето му, когато чу смъртната си присъда.

— Какъв мръсник, а се държи като комунист! — прошепна приятелят до мен.

Все по това време, докато траеше съдът, не помня по чие хрумване бе организиран митинг на черните забрадки.

Аз наблюдавах това поразително зрелище от един балкон. На площада нямаше място игла да се хвърли. Гледах и сълзи изпълваха очите ми. Колко жертви, колко мъченици за свободата!

И когато това море от черни забрадки се залюля и завика „смърт“, издигнало портрети на убитите, аз почувствувах, че всяка дума за милост би прозвучала като кощунство.

— При какви други случаи не си успявал да съдържиш сълзите си?

— Когато загиваха мои другари. Когато научих за разгрома на Антонивановци. Когато победихме. . . Общо взето, не обичам хора, които плачат. И моите очи не са „на мокро място“, както пише Пеню Пенев.

ПАРТИЗАНСКИ ДНЕВНИК

— Време е вече да продължим висшето ти образование, Давид!

— През 1946 г. в Софийския държавен университет се откри нова специалност — руски език и литература. Преди това аз се колебаех дали да следвам, дори си мислех, че висшето образование не ми е нужно, но когато научих за откриването на руската филология, колебанията ми веднага отпаднаха.

— Държа ли приемен изпит?

— Държах, разбира се.

— Нямаше ли привилегия като партизанин?

— Имах, но по руски бях силен, с хубава диплома бях и не стана нужда да се ползвам от привилегиите.

— Какво представляваше вашият курс?

— Нашият курс беше интересен по своя състав. Участници в съпротивата — бивши партизани, политзатворници, ятаци, хора от различни краища на страната. По начало руска филология тогава следваше подчертано прогресивни младежи. Ние бяхме първият випуск на факултета.

Трябваше да кажа, че за мен следването никак не бе леко. Нямах средства.

— Стипендия не си ли получавал?

— Не. Нямаше тогава стипендии. Сам си изкарвах парите. Първо работех като коректор във вестник „Ведрина“, сетне бях уредник в списание „Младеж“, което по онова време бе изцяло литературно.

— Имаше ли в курса ви други пишещи братя?

— Нямаше. Но в курса по българска филология ги имаше доста. Тогава основахме литературния кръжок „Васил Воденичарски“. Там идваха Павел Матев, Иван Радоев, Найден Вълчев, Климент Цачев, Серафим Северняк, Вълчо Раковски, Атанас Наковски и др., които после станаха известни автори.

Хубава дружба от кръжока ме свърза с Генчо Стоев. Той започна със стихове и ги правеше може би по-хубави от нашите, но пък и бе по-умен от нас — навреме се отказа, усетил, изглежда, отдалече „цената на златото“.

Университетският кръжок изигра своята положителна роля за нашето оформяне като творци. В него четяхме своите произведения. Канехме стари писатели на някои от сбирките. Помня, Никола Фурнаджиев идва няколко пъти. По това време той беше главен редактор на вестник „Литературен фронт“. Фурнаджиев ми помести там две партизански стихотворения. Това бе първата ми публикация в централния печат.

— Тия две стихотворения влязоха ли сетне в „Партизански дневник“?

— Да, но доста преработени — и „Равеният партизанин“, и „Блокада“.

Първият човек, който ме поздрави след отпечатването на двете стихотворения, това беше Радой Ралин, който също работеше в „Литературен фронт“, помощник на Фурнаджиев.

Трябва да кажа, че съм много благодарен на Радой. Той прояви голяма отзивчивост към мен. Тъй се запознахме с него, сближихме се и оттогава датира нашата голяма дружба. Разбира се, похвалите му бяха малко пресиленни. Радой и сега си е такъв. Обича да преувеличава, когато хвали, не спазва мярката. Но не са много тези, които така от душа насърчават младите творци, както това прави Радой Ралин.

После, след като веднъж изрази възторга си колкото пъти ме срещне, Радой не пропускаше да ми поиска нови стихотворения. Така неусетно аз написах и други работи на партизанска тематика.

В същност Радой Ралин ми даде и самата идея да направя цяла книга със стихове за съпротивата.

През 1948 г. успях да завърша моята първа стихосбирка „Партизански дневник“ и я отпосох в партийното издателство. Чете я Стоян Каролев и той ми стана редактор.

От моето поколение аз пръв издадох книга. Бях на 25 години. И към мене беше проявено голямо внимание от страна на Писателския съюз. Христо Радевски му беше председател тогава. Състоя се обсъждане на стиховете ми, присъствуваха много поети и се изказаха ценни мнения.

— Не изпитваше ли боязън, че „Партизански дневник“ може да не се приеме от по-изтънените ценители на изкуството? Имаше ли тогава ти тоя висок критерий за поезия, както впоследствие, след години?

— Не, не бих казал, че съм бил с висок литературен критерий в ония дни. Непосредствено след Девети у нас владееше един дух на безкритичност. Всяко произведение за борбата, за партията, за родината се възприемаше добре. Още нямаше друго и нашите стихове се декламираха по събрания, по митинги и обираха оваците.

— Веднъж на планина ти ми каза, че твоят голям късмет като автор е, дето си бил партизанин.

— Да, съпротивата е моята главна тема. А да имаш своя тема, това вече само по себе си е предимство. Който я няма, той неизбежно става подражател. Който пък прелита от тема на тема, той е обречен на книжност.

— Добре де, но ти не си поет на единствената тема. Имаш интимни стихове, граждански, сатирични. . .

— Но едната, партизанската, доминира над всички. От нея започвам аз като поет. Чрез нея изразявам най-съкровения, най-съществените си чувства. Мен още от самото начало партизанската тема изцяло ме завладя. По-късно вече, с развитието на самата ми литература, се насочих и към други теми — любовна, пейзажна, философска, дори минах към проза. Това е естествено в развитието на всеки творец.

— Имаше ли възможност да правиш подбор за първата си книга?

— Нито едно стихотворение от партизанския ми бележник не влезе в моята първа стихосбирка. Само няколко от тях се появиха в два пловдивски сборника („Въстанически песни“ и „Стоманени хора“), издадени набързо с агитационна цел. Значи, нищо писано от мен преди победата не влезе в „Партизански дневник“. Онези ми работи нямаха художествена стойност. Това ми бе от ясно по-ясно. Отказах се и от други неща, които писах в дните на свободата, но също излязоха несполучливи. И въпреки това подборът ми пак не бе добър. Едва след няколко години почувствувах това и когато през 1955 г. преиздадох книгата, в нея включих нови, по-късни стихотворения, приготвени за третата ми стихосбирка „Отрядът живее“.

Веднага трябва да кажа обаче, че и „Отрядът живее“ носи печата на схематизма: преднамереност, съчинителство. . . А тя имаше благородния замисъл да представи партизаните вече в свободния живот — кой агроном, кой лекар, кой нещо друго. Но не сполучих.

— Защо нито един от вашето поколение, ако не греша, не успя още с първата си книга да изпрати в пълна мяра най-характерните черти на своя талант?

— За това е виновно и времето. Както вече казах, първите ни поетични прояви се приемат заради съдържанието си твърде бодро, прекалено оптимистично. Много от нашите хора допуснаха в онези щедри на похвали дни, че правят голяма поезия, и се объркаха.

— Ходил ли си по редакции, преди да издеш „Партизански дневник“, и как те посрещаха там?

— Тогава още нямаше толкова много поети, ние бяхме малко и навсякъде ни посрещаха с отворени обятия. Не мога да се оплача, че съм бил пренебрегван. Нито аз. Нито другите. Напротив, редакторите сами ни търсеха и бързо отпечатваха стихотворенията ни. Аз печатах и в литературните издания, и в ежедневния печат.

По това време започнах да пиша и така наречените граждански стихотворения. Откликвах на събитията по света. Изразявах чувства и мисли по повод моите пътувания до Израел, Полша, Германия.

— Как се разбираше тогава самото понятие „гражданска поезия“?

— Тя обикновено се обособяваше и дори се противопоставяше на интимната поезия. Разбира се, с такова деление аз не бях и никога няма да бъда съгласен. И гражданската поезия трябва да е интимна, да изразява най-дълбоки и силни чувства, да извира от сърцето на поета. И нима има, нима са възможни значителни интимни стихотворения, които да са без граждански характер? Затова аз приемах понятието „гражданска поезия“ само в условен смисъл, само като ярко, страстно отношение към политическите и обществените събития, към съдбините на народа и времето. Нашата поезия има велики традиции в това отношение. Естествено не трябва в никой случай да се смесва гражданската поезия с римуваните статии, с кухите и високопарни стихоплетеници, които за съжаление намират място в печата и днес.

— Не чувствувате ли тогава силното присъствие на антиконюнктурата в българската поезия?

— Първите години изобщо не си давахме сметка за конюнктурата, защото ние бяхме искрени. Ние вярвахме дълбоко в това, което пишехме, и то фактически беше нещо ново, макар и несръчно: нови думи, нови изрази, нов дух, ако щеш. Дори в декларативните ни стихотворения имаше частица поезия.

Когато ние, участниците в съпротивата, пишем за партизани, за политзатворници — може да пишем неумело, но все пак изразяваме някакви човешки преживявания и чувства. Но когато после дойдоха поети, които не са участвували в събитията, които само симпатизираха на съпротивата или се приспособяваха към момента, те вече окончателно създадоха конюнктурната поезия.

— Ами как да си обясним при такава постановка:

На барикадата Йохан е сам.

Или:

Сега за мене ти си участ.

Сега за мене си съдба.

И аз участвам неотлъчно

в борбата ти за свобода.

— Виж какво, Смирненски наистина не е бил в Германия по събитията, които възпява, но той е изцяло в комунистическото движение. Революционните чувства са му присъщи. Така стои въпросът и с Вапцаров. И при него социалното начало и политическата идея са в едно направление, с едно острие. Но аз не говоря за този тип поети. Става дума за други автори. За съвсем други. За ония, които чрез конюнктурата заявяваха идеологическата си платформа изобщо, а вътрешно бяха студени за темите на съпротивата. Студени и чужди в крайна сметка. И фалшът бе неизбежен.

Гражданска поезия може да се създава само от гражданин. Поетичната имитация никого не ще излъже.

— Не ще излъже специалиста. Широката публика има широка уста и всичко гълта.

— Е да, да! Но само за момента. Времето обаче е безпощадно.

— Нека минем по-нататък. Ти имаш такъв стих: „За да създам едно стихотворение. . .“; е, какъв път си извървял до някои работи в първата си книга?

— Повечето от стихотворенията в „Партизански дневник“ са написани по конкретен повод, по конкретни преживявания. Ето например „Мост“. Като че ли е още пред очите ми една

вечер, когато аз и моите другари трябваше да се срещнем на стария пловдивски мост. Там шеше да ни чака човек, който да ни отведе в планината, защото положението в града беше станало много опасно. Вървах по улиците на смълчания град, пълен с агенти и полицаи, усещах тревожните удари на сърцето си и мислено се сбогувах с познатите къщи, с досегашия си живот. И тъй изпользувах този символ — моста, по който минавам, за да отида в нещо ново, непознато за мен. Напред, отатък моста съвсем зримо започваше за мен нелегалният, изпълнен с трудности живот. Старият пловдивски мост придоби в моето стихотворение точен смисъл: той водеше от миналото в бъдещето!

По моста бърза пътник закъснял,
в спокойната си къща се прибира.
А дом за нас е вече този бял
и труден път, по който се умира!

В първите дни партизанската атмосфера е съвсем неочаквана, човек се сблъсква веднага с глад, с постоянните блокади и голямото напрежение, със студа и дъжда. Който издържаше първите дни, той оставаше в отряда докрай. Може би тъкмо в първите дни се усеща най-силно жаждата за живот. Тогава и аз най-много съм мислил какво нещо са животът и смъртта; какво ще бъде, когато победим. В такъв момент на сурова равностетка написах стихотворението „Край огъня“.

Ще ме убият, а не съм живял!

Беше май на 1944 г. След една голяма блокада ние бяхме изтощени до краен предел. Три дни не бяхме яли, времето — студено, а се и бяхме заблудили. Обиколихме всички кошари за храна, но и овчарите ги бяха подгонили, за да не могат да ни помагат. Седнахме край една колиба, изгубили всякаква надежда да се свържем с нашите. Тогава един от другарите въздъхна: кучешки живот! Дълго след това, не знам по какви закони, тази случка изплува в съзнанието ми и от нея се роди стихотворението „Май 1944“.

— Давид, твоите партизански стихотворения са пръснати из няколко книги, коя от тях смяташ за окончателен вариант на „Партизански дневник“?

— До 1962 г. аз издавах стихове на всеки две години. Тогава като че ли бе прието да се пише по-често, да се откликва на всяко събитие. Всички пишеха много. Почти всички. Пиших и аз: партизански, политически — всякакви стихотворения пишех. Така издадох една след друга четири книги. Не знам обаче защо изведнъж осъзнах, че това е погрешно. И сега съм на мнение, че многото писане на стихове е вредно. Вече казах, но пак ще кажа: у мен стана някаква преоценка на ценностите! Особено силно отрезвяване почувствах по отношение на партизанските ми стихотворения. Гледам, има интересна идея стихотворението, но прекалената описателност и обстоятелственост го погубват. И реших: ще преработя каквото може да се преработи, а слабото — настрана, брак!

Пресятото и преработеното от първата книга обединих с някои работи от третата и през 1955 г. издадох „Стихове за партизанския отряд“. Това е истинският вариант на моя „Партизански дневник“. Тази книга претърпя няколко издания.

— Според мене трябвало е да запазиш първоначалното си заглавие, защото то се възприе, то утвърди цялостно стиховете ти за антифашистката съпротива.

— Това направих по-късно в избраните: първият цикъл взе заглавието на първата ми книга. Но и тук продължих да пресявам. Отпаднаха допълнително някои неща, които счетох за слаби. И още ще отпадат в бъдеще.

МИХАИЛ МИХАЙЛОВ: За моите връстници в университета, които срещаме често стеснителния млад поет по коридорите, по шумните събрания и литературни четения, неговата книга будеше и допълнителен интерес с автобиографията си. От стихотворенията му научавахме много повече за неговия жизнен път, отколкото от кратките му отговори. Нас ни подкупваше искреността на поетичния му разказ, очевидното отсъствие на героична поза. Подвигът на партизанистите се отличаваше без външен патос в респектиращ и едновременно близък и понятен летопис. От страниците на книгата изриваха обикновени хора, чувстващи и мислещи не принудено. Не знам защо, но разкриването на тези преживявания критиците някога вменя-

ваха като слабост на поета. Може би, защото нашата литература още не беше преодоляла външноизобразителния период. Сега вече ни става ясно, че в същност Давид Овадия последователно се е стремил да разкрие раждането на бореца в душата и съзнанието на обикновения човек.

Помня, крачихме дълго, без край през полето,
все така, все така, цяла нощ, без да спрем.

ЗДРАВКО ПЕТРОВ: Интересното в новата стихосбирка на Давид Овадия е това, че като е подбрал най-хубавото из своето творчество на партизански теми, той същевременно е проявил здраво критическо отношение към по-ранните си творби. Туй отношение се е изразило в творческа преработка на някои от тия стихове. . .

— Най-характерно по отношение на поправките е стихотворението ми „Гроб на Юмрукчал“. То в първия вариант се състоеше от 10 куплета. Подробно описание на самия връх, ненужни обяснения. . . Затова пропуснах целия този момент на обстоятелственост и оставих главно то на настроението и чувството, което изпитахме всички ние, когато бяхме горе, при гроба на Жан. Така десетте куплета станаха пет, петте — три! Стихотворението изгуби ненужния си товар и някак му олекна.

Тук не мога да не дам два откъса от пътеписа за нашите пътешествия с Давид из Стара планина.

ПЪРВИЯТ: Ще изкачим леко задъхвашата стръмнина, ще приседнем край ручей с лице към Купените и Костенурката, надиплили дълги улеи, по които се стича искряща светлина, а след още три часа усилие — ето ни на Юмрука! И както винаги — право при гроба на Жан.

За Давид тоя гроб е може би най-високата биографична кота. Жан, с когото те не са се познавали лично, е сред петимата, които извършват първото нападение на наблюдателницата. Един рекуширащ куршум и — край, Жан остава завинаги на върха.

Стоим сега с Давид Овадия пред скромния паметник: име, година на раждане, година на смъртта! И нищо повече. А колко на място, мисля си, колко на място биха били върху самотния камък тези стихове:

Над твоя гроб, орлите ще кръжат,
ще жали нежната луна юнака. . .

ВТОРИЯТ: Минахме през Калофер като през балада. Гората остана под нас. Шуми ли, пее ли? Шеметните Райски скали блестят, запалени от залеза. Туристи извличат из дерето сухи дърва, за да ги струпат след малко на голяма клада пред хижата.

Огънят лумна, наобиколен от пъстър свят. Звън на китара. Песен. И един внезапен глас: — Другари, виждам сред нас поета Давид Овадия! Да каже нещо свое! . .

Няма как, Давид пристъпи бавно към жаравата и започна с приглушен от вълнение глас:

Зарихме те, където вечен сняг
покрива раменете на Балкана
и леден вятър вие непрестанно —
зарихме те при облаците чак. . .

Как особено, как неповторимо звучи сега това стихотворение тук, в подножието на върха и гроба! Имам чувството, че тая вечер Жан е възкръснал и заедно с нас слуша поетичните думи за себе си. . .

Свободен, импровизиран рецитал! Трептят звездите, обсипали свода небесен, а водопадът все шуми, шуми. . .